

УДК 81'272(477):316.775.2.001

СЕМІОТИЧНИЙ І СЕМАНТИЧНИЙ КОНТЕКСТИ ТЕОРЕТИЧНОЇ МОДЕЛІ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Валерій Денисенко

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

Світлана Савойська

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

На засадах семантичного та семіотичного підходів розглянуто сутнісні ознаки семіотики та семантики як наук, їхні ціннісні характеристики та вплив на формування теоретичної моделі мовної політики України. За допомогою таких семіотичних знаків-символів і семантичних понять, як «семіотика політики», «символічна політика», «символічні дії», «символічні особи» та «символічна поведінка», визначено місце семіотичних і семантичних цінностей у формуванні складових зазначеної моделі, виявлено їхній вплив на здійснення мовної політики, формування сутності та змісту досліджуваної моделі.

Ключові слова: семіотика, семантика, теоретична модель мовної політики України, знак-символ, термін.

В умовах демократизації та модернізації українського суспільства зростає потреба у формуванні конструктивної (раціональної) моделі мовної політики, комунікативний контекст якої досліджували Ю. Габермас, М. Кастельс, У. Бек, Дж. Маклеод, А. Шойфеле, М. Патрісія та інші. Політологічним контекстом моделі мовної політики в цьому разі є семантичний ряд таких понять, як «раціональна політика», «конструктивна політика», «ефективна політика», «мовна політика консенсусу», «комунікативна дія», «комунікативність політика» та інші, який допомагає висвітлити зазначену проблему з позитивного боку. Тобто семантика вивчає зміст, значення, тлумачення слів і знаків [10, с. 551]. Вона є частиною семіотики, яка тісно з нею пов'язана, позаяк висвітлює зв'язок певних термінів і висловів до позначуваних ними об'єктів та змісту, що вони виражають, пояснюючи поняття «зміст», «значення», «ім'я» тощо [16, с. 588].

Більшість понять семантичного ряду так чи інакше пов'язані з таким явищем, як спілкування, яке М. Прищак ототожнює з терміном «комунікація» [12, с. 29], що у різні часи мало свою сутність, значення та особливості. Невід'ємною складовою цього поняття є «комунікативність політика», що варто розуміти як бажання політиків і політичних спільнот познайомитися з історією України, вивчити мову українського народу та послугувати нею під час здійснення службових і державних повноважень, успішне засвоєння, використання та передавання політичної інформації, спрямовані на ефективне здійснення мовної політики, обмін думками, знаннями, ідеями, дружні відносини, взаєморозуміння між владою, народом, спільнотами, групами, опозицією, політичними лідерами, членами

партій та організацій, які можливі завдяки конструктивній взаємодії особистостей, симпатії, розумінню один одного та повазі. Комунікативність політика, що базується на людській взаємодії у процесі реалізації інтересів і цінностей, аналізували К. Вілкінсон, К. Реннер, Л. Річард та інші вчені. Слово (пер. з грец. λόγος), яке покладено в основу філософії Геракліта як поняття та божественне начало, у філософську термінологію він вводить першим. Його варто розуміти як джерело думки людського розуму та свободи, сутність усіх речей, вічний розум, котрий створює все із протилежностей, упорядковує світ, робить його гармонійним та єдиним. Геракліт стверджує, що все здійснюється за логосом, який є загальною та необхідною вічною мудрістю. Філософ стверджував, що одне й те саме є водночас відмінне та навіть протилежне, які разом виявляють цінність іншого. Окремі аспекти зазначеного досліджував також Р. Кабісов [6, с. 135–155]. Логосом, за Гераклітом, є слово, що виражається у мові, яка нас цікавить як комунікація та культура, адже, на думку науковців, поки існує мова, є і народ, немає мови – нема й народу, а також комунікація, за допомогою якої здійснюється рух інформації від комунікатора до реципієнта та навпаки. У цьому разі ми маємо справу зі спілкуванням, коли суб'єкти та об'єкти комунікативного процесу обмінюються думками. Категорію спілкування не можна розглядати окремо від культури відносин, про що йшлося ще у віршах і промовах Солона, який закликав бідних людей та аристократів до взаємних поступок заради загального блага [5, с. 602].

Деструктивні (ірраціональні) складові формування теоретичної моделі мовної політики автор подає через семіотичний підхід щодо аналізу проблеми – усе це зумовлює необхідність комплексного підходу щодо дослідження зазначеної проблеми. Семіотика як наука про знаки та знакові процеси, якими в політологічній науці, на думку А. Акайомової, є символічні дії та символічні особи – політики, виникла на початку ХХ ст.: «Знакова сутність цих процесів виявляється у двох аспектах: політик як представник групи та метонімічний знак, що заміщає групу. З цим, на думку науковця, пов'язана персоналізація політичних партій, які легко ідентифікуються з іменами їхніх лідерів, які одночасно виступають як символи політичних поглядів, концепцій і напрямів» [1, с. 32, 33].

Теоретичні основи семіотики (грец. semeiotike) як науки про знаки, функціонування інформаційних знакових систем, що використовуються для передачі інформації [10, с. 551], за допомогою яких здійснюється спілкування у людському середовищі (система речових сигналів обрядового, побутового, сакрального характеру) [16, с. 589], механізми передачі інформації, що вивчає природу, види та функції знаків, знакову діяльність людини, а також символи та їхню природу, досліджували Ч.С. Пірс, Ф. де Соссюр та Ч.В. Морріс. Ці науковці сформулювали завдання семіотичної науки, визначили методи та напрями, котрі з часом стали використовуватися в політологічних дослідженнях як зарубіжними (Р. Барт, У. Еко, В. Капіцин, М. Фуко та інші вчені), так і вітчизняними (А. Акайомова, О. Павлишин, І. Присяженко, О. Проскуріна, С. Романчук, Н. Юшина, В. Ярошенко та інші) науковцями. Тобто засновниками семіотичної науки є швейцарський лінгвіст Фердинанд де Соссюр та американські філософи Чарльз Пірс, який ввів у науковий обіг термін «семіотика», і Чарльз Морріс, який видав працю «Основи теорії знаків», що стала першим систематичним викладом семіотики як науки, що на сучасному етапі її розвитку є міждисциплінарною наукою. Загальнотеоретичні та методологічні проблеми семіотики розглядали Г. Щедровицький, Ю. Степанов, А. Ветров, І. Хабаров, В. Розін та інші, які, як зазначає С. Романчук, викликали інтерес до особливостей функціонування знаків у суспільстві та їхнього впливу на соціально-політичні процеси [14, с. 326].

Так, семіотичний контекст теоретичної моделі мовної політики формується з семантичного (змістового, який стосується семантики) [16, с. 588] та семіотичного конструктив-

них рядів таких, наприклад, термінів-символів, як «тризуб», «український прапор», «гімн», «українська культура», «українська мова», «вишиванка» та інші, які об'єднують навколо себе не лише етнічних українців, а й кримських татар, грузинів, етнічних росіян, поляків, угорців, румун та інші спільноти, які мешкають в Україні та вважають себе українцями. Це є тим консенсусом, тією стратегічною метою та національною ідеєю, яка об'єднує не лише україномовну частину, а й увесь український народ навколо єдиної мети – збереження, розвитку української нації та державної незалежності й соборності. Зокрема, семантика інтерпретує зміст і значення поняття, а семіотика політики, яка є міждисциплінарною галуззю досліджень і самостійною галуззю знань, що сформувалася у зв'язку із застосуванням досягнень загальної семіотики для аналізу політичних феноменів, використовує його як знак і символ. Тобто семіотика політики, як зазначає О. Павлишин, – це філософсько-політичний напрям, у межах якого політика інтерпретується як знакова система; теоретико-методологічна парадигма філософсько-політичних досліджень, знакова теорія політики; знакова структура політичної реальності, основною метою яких є дослідження політики як знакової системи, відношень і закономірностей функціонування політичних знаків [15, с. 257].

Варто зазначити, що конструктивні знаки-символи ототожнюються із комплексом дій і засобів, котрі держава, суспільство та інші суб'єкти мовної політики використовують для досягнення певних цілей у сфері мовно-політичних відносин. Мовна політика є невід'ємною складовою політики, що, на слухну думку В. Ярошенко та І. Присяжненко, набуває символічного характеру, символічна дійсність якої перетворює її на сферу виробництва символів, що зумовлює пошуки нових теоретико-методологічних підходів до визначення впливу символів на процеси конструювання та відтворення політичного життя в умовах інформатизації дійсності [18, с. 28].

Зважаючи на зазначене, конфліктно-консensusними семіотичними складовими є такі: а) українська мова, якою спекулюють як внутрішні, так і зовнішні суб'єкти мовної політики, що за будь-яких обставин намагаються зберегти статус-кво для російської мови; б) мовні закони, які хоча й проголосили українську мову державною, але водночас будували бар'єри для гальмування її розвитку та поширення в усіх сферах і галузях суспільно-політичного життя та на всій території України; в) законопроекти, метою яких є не поліпшення мовно-політичної ситуації в державі, а відновлення статусу-кво для російської мови в Україні та її поширення як офіційної на всій території; г) ухвалення декларативних концепцій, комплексних заходів, державних програм, виконання яких не підкріплено жодним механізмом, а тим більше бажанням політиків поліпшити мовно-політичну ситуацію в державі; г) декларативне проголошення парламентських слухань, які начебто спрямовувалися на поліпшення функціонування української мови як державної й тих мов, які є на межі зникнення; д) неконституційне ухвалення закону «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин», яке спрямовано не на вирішення мовно-політичних проблем, а на гальмування розвитку, функціонування та поширення української мови як єдиної державної в усіх сферах і галузях суспільно-політичного життя та в усіх регіонах країни, особливо на її сході та півдні. Семіотичний підхід щодо формування теоретичної моделі мовної політики базується на міфах про «дві України», ненаукову основу української мови, її бідний словниковий запас, двомовність як природний процес для української спільноти та інше. Наукою, що вивчає семіотичний підхід щодо аналізу теоретичної моделі мовної політики, є політична семіотика, яка, на думку А. Акайомової [1, с. 34], немислима без використання графічних і політичних символів, до яких належать такі національні символи, як українська мова та культура, прапори, герби, емблеми політичних

партій і рухів тощо, які з проголошенням незалежності набули особливого значення, що відкрило шляхи для демократичного розвитку Української держави, у якій український народ має бути джерелом влади, де домінують демократичні інститути, що забезпечують його участь у вирішенні загальнодержавних справ із широкими громадянськими правами та свободами [11, с. 100].

Розгляд семіотики як методу дослідження дає можливість, на думку С. Романчука, краще усвідомити сутність семіотичної концепції. Досліджуючи комунікативні процеси, семіотика описує структури (коди), які дають можливість перейти від аналізу реальних взаємозв'язків до сфери комунікативних моделей [14, с. 327]. Семіотичний метод дослідження складається з певних політичних символів, якими є назви певних понять, що формують, наприклад, політичну свідомість чи політичну культуру суб'єктів мовно-політичного процесу. Наприклад, як уже зазначалося, українська мова є символом культури української нації, а також центром комунікації та символічної політики, яка використовує ресурси ідеологічно різних політиків та їхніх політичних сил для легітимації мовно-політичних дій, рішень і впливу на індивідуальну та масову свідомість громадян. Зокрема, В. Ярошенко та І. Присяженко вважають, що символічна політика – це дія з використанням символів і дія, яка сама виступає як символ [18, с. 28]. Долю української мови, що є ключовою фігурою формування комунікативної моделі мовної політики, яка може як об'єднувати, так і роз'єднувати українську спільноту, на думку Б. Ларіна, «визначають три чинники: культурна вага, характер соціальної бази, втручання політичних сил», а також ідеологічний плюралізм і комунікативне навантаження. На нашу думку, втручання політичних сил у проблеми української мови є одним із вагомих чинників, на якому базується маніпулятивна символічна поведінка окремих політиків, зокрема й під час створення, обговорення та аналізу законопроектів, ухвалення політичних рішень, програм і законів [9, с. 126]. Політична поведінка містить такі основні елементи, як суб'єкт, форми (способи) реагування, типи (характер) поведінкової взаємодії та наслідки. Наприклад, УПЦ МП свою деструктивну символічну політику вербального (хору було заборонено виконувати гімн українською мовою в одній з українських церков) та поведінкового (в одній із церков було знищено книги, написані українською мовою) характеру поширює й на інші церкви. Ця конфесія конфліктує не лише з УПЦ КП, яка бореться за об'єднання всіх православних церков в Українську помісну православну церкву, а й з іншими українськими церквами. Така її деструктивна комунікативна дія виявляється в боротьбі за землю, майно, мирян, матеріальні та культурні цінності, мовно-культурний і духовний простір методами залякування віруючих УПЦ КП, запевняючи їх, що патріарх Філарет заведе їх в унію, заборонивши у ній церковнослов'янську та російську мови [4, с. 86].

Зокрема, на Закарпатті такі символічні комунікації поширюються угорською, русинською та румунською мовами, які гальмують поширення функціонування української мови навіть у статусі єдиної державної. На Буковині за рішенням місцевих рад символічні комунікації подекуди проводяться румунською мовою, яка тут є регіональною, а на півдні і сході країни – переважно російською. Такі символічні дії та символічна поведінка суб'єктів мовної політики й сьогодні, на думку П. Гриценка, «залишаються одним із центрів протистояння українській мові, котрі роблять усе можливе, аби Україна не вийшла за межі силового поля Росії» [2] та інших сусідніх держав, які протягом тривалого часу утримували українську мову та культуру в тілі своїх символічних дій. Загалом, символічна поведінка суб'єктів мовної політики також пов'язана з інформаційними технологіями, які, на слухну думку О. Проскуріної, посилюють процеси глобалізації та негативно вплинули на політичні, економічні, екологічні, гуманітарні та інші складові дослідження проблеми [13, с. 105].

«Символічна дія» як термін, на думку А. Акайомової [1, с. 33], є метафорою, що театралізується. Прикладами таких символічних дій було ухвалено у Верховній Раді закони «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» і «Про засади державної мовної політики», котрі супроводжуються символічними діями політиків, які «покликані створити враження ніби в Україні забезпечуються мовні права етнічних меншин» [3, с. 314] і передумови для впровадження російської мови як другої державної, намагаючись надати їй статус домінуючої мови на всій території країни [11, с. 94]. На слушну думку Л. Масенко [7], некваліфікований переклад «Європейської хартії регіональних або міноритарних мов» та ухвалення на його основі Закону «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин», де у ролі тих мов, які в Україні є на межі зникнення, було введено для захисту тринадцять мов етнічних меншин, яким в Україні ніщо не загрожує, призвели до розколу української спільноти за мовно-політичною ознакою. Ба більше: усі ці мови етнічних меншин за межами України в історичних батьківщинах мають статус офіційних, наприклад, російська у Росії є державною мовою, білоруська – у Білорусі, угорська – в Угорщині, румунська – у Румунії та інші. Неправильний переклад «Європейської хартії регіональних або міноритарних мов» та ратифікація українського закону, що відбулася без належного обговорення та із порушенням процедури ухвалення, викликали спротив і критику в середовищі національно-демократичних політичних сил. У цю конфліктну мовно-політичну ситуацію вимушений був втрутитися Конституційний Суд України, який визнав неправомірність її ухвалення. У зв'язку з цим зазначений Закон втратив чинність як неконституційний. Наступний закон, який було ухвалено 15 травня 2003 року із незначними змінами, став причиною мовно-політичних конфліктів, які активізувалися у 2004 році на півдні та сході країни. Вони є складовою мовно-політичних конфліктів, які мають як локальне, так і міжнародне значення. У ці та інші конфлікти активно втручається Росія, яка намагається послабити, наприклад, не лише українське, грузинське, азербайджанське, вірменське та інші суспільства, а й розколоти європейське співтовариство, цінностями якого є справедливість і верховенство права. Ці цінності були порушені та проігноровані українськими політиками, зокрема О. Єфремовим, П. Симоненком і С. Гриневецьким, які є розробниками та редакторами законопроекту «Про мови в Україні», де зазначається, що поширення комунікацій українською мовою не може стояти на перешкоді вільного використання російської та інших мов етнічних меншин в усіх сферах суспільно-політичного життя в Україні. Російська мова за цим законопроектом має, по суті, статус другої офіційної (державної) мови в Україні, що прямо порушує статтю 10 Конституції України, яка зазначає, що державною мовою в Україні є українська мова, яка завдяки державному статусу поширюється у сфері діловодства, науки, освіти, інформатики, культури, ЗМІ та інше.

Тобто семіотичний метод дослідження теоретичної моделі мовної політики тісно пов'язаний із театралізованою символічною поведінкою окремих політиків, особливо тоді, коли вони ухвалюють ті законопроекти, які не лише належним чином не обговорюються в залі Верховної Ради, а й супроводжуються мовно-політичними конфліктами. Мовно-політичні конфлікти є складовою соціально-політичних комунікацій, які представлені у знаково-символічних формах взаємодії між політичними акторами під час здійснення службових обов'язків, спілкування зі спільнотою під час виборів та інше [8, с. 30]. Таку вербальну та символічну поведінку українських псевдопатріотів поклали в основу власної політики на території України імперська та радянська російська влади, які свого часу заборонили використання української мови в науці, освіті, культурі, діловій сфері, підірвали її фонетичний і лексичний склад, а також здатність до самовідтворення як самодостатнього організму [17].

Отже, завдяки семантичному та семіотичному методам було підбрано ті терміни та знаки-символи, які за певних обставин формування теоретичної моделі мовної політики дали можливість дослідити її конструктивну та деструктивну сутність. За допомогою таких семіотичних знаків-символів і семантичних понять, як «семіотика політики», «символічна політика», «символічні дії», «символічні особи» та «символічна поведінка», виявлено конструктивну сутність закону «Про мови в Українській РСР», який проголосив українську мову єдиною державною, та Конституції України, яка закріпила державний статус української мови статтею 10. Деструктивний характер законів «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» і «Про засади державної мовної політики» визначено завдяки знакам-символам і символічній політиці комуністів та символічним діям інших лівоцентристських політичних сил, які своєю символічною поведінкою довели, що їх цікавлять не національні інтереси, а цінності, мова й культура Росії та інших сусідніх держав, які у минулому насаджували українцям власну мову та культуру.

Список використаної літератури

1. Акайомова А. Невербальні знаки в політичній семіотиці. Політичний менеджмент. К., 2010. № 5. С. 31–37.
2. Гриценко П. Українська мова на осі невідкладного часу. Віче. 2016. № 15. С. 3–5.
3. Євсєєв К. Символічна політика в Україні. Наукові записки. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України. Вип. 6 (62). С. 310–322.
4. Здіорук С. Церковна політика і геоконфесійні інтереси України. Віче. К., 1993. № 8. С. 22–25.
5. Денисенко В.М., Угрин Л.Я., Шипунов Г.В. та ін. Історія політичної думки: навч. енцикл. словник-довідник для студентів вищ. навч. закл. / За заг. ред. Н.М. Хоми. Львів: «Новий Світ», 2000, 2014. 766 с.
6. Кабісов Р. Логос Геракліта і наука логік. Філософія і суспільство. М., 1998. № 3. С. 135–154.
7. Масенко Л. Синдром залежності. «Європейська хартія регіональних мов або мов меншин» у контексті українських реалій. День. 2008. № 45.
8. Моргун О. Філософсько-методологічні засади формування інтегрованого комунікативно-практичного світогляду європейського демократичного співтовариства. «Сучасні виклики для суспільних наук в умовах глобалізації»: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 29–30 травня 2015 р.). Львів: ГО «Львівська фундація суспільних наук», 2015. С. 30–32.
9. Нагорна Л. Політичний дискурс як об'єкт наукового аналізу. Наукові записки. К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, 2005. Вип. 27. С. 125–137.
10. Новий словник іншомовних слів: близько 40000 сл. і словосполучень / За ред. Л.І. Шевченко. К.: «АРІЙ», 2008. 672 с.
11. Політична лексика сучасного українського політика і громадянина: енциклопедичний словник-довідник / Укладач В.М. Піча; наук. ред. Л.Д. Климанської, Я.Б. Турчин, Н.М. Хоми; колектив авторів: І.В. Алексеєнко, О.І. Романюк, М.В. Школяр та ін. Львів: «Магнолія 2006», 2017. 438 с.
12. Прищак М. Дискурс поняття комунікація в контексті формування сучасної парадигми освіти. Вісник Вінницького політехнічного інституту. 2010. № 1. С. 25–29.
13. Проскуріна О. Виклик комунікацій і відповідь культурного поля політики. Політичний менеджмент. К., 2005. № 2 (11). С. 103–107.
14. Романчук С. Семіотична модель досягнення соціальної комунікації. Мовні і концептуальні картини світу. 2013. Вип. 46 (3). С. 325–331.

15. Вдовичин І.Я., Угрин Л.Я., Шипунов Г.В. та ін. Сучасна політична лексика: енциклопедичний словник-довідник / за наук. ред. Н.М. Хоми. Львів: «Новий Світ – 2000», 2015. 396 с.
16. Сучасний словник – мінімум іншомовних слів: близько 9000 слів / уклали: О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк. К.: «Довіра», 2008. 798 с.
17. Шевчук Ю. Мовна шизофренія. Збруч. 14.07.2015.
18. Ярошенко В., Присяжненко І. Символічна політика та символи в інформаційно-комунікативному просторі: аспекти впливу. Наукові праці. Політологія. Дніпро, 2014. Вип. 236. Т. 248. С. 28–33.

SEMIOTICAL AND SEMANTIC CONTEXT OF THEORETICAL MODEL OF THE LANGUAGE POLICY OF UKRAINE

Valerii Denysenko

*Ivan Franko National University of Lviv,
Faculty of Philosophy, Department of Theory
and History of Political Science
Universytetska str. 1, 79000, Lviv, Ukraine*

Svitlana Savoyska

*Ivan Franko National University of Lviv,
Faculty of Philosophy, Department of Theory
and History of Political Science
Universytetska str. 1, 79000, Lviv, Ukraine*

On the basis of semantic and semiotic approaches, the essential features of semiotics and semantics as sciences, their value characteristics and influence on the formation of the theoretical model of the language policy of Ukraine are considered. With the help of such semiotic symbols and semantic concepts as “semiotics of politics”, “symbolic politics”, “symbolic actions”, “symbolic persons” and “symbolic behavior”, the place of semiotic and semantic values in the formation of components of the given model is determined, their influence is revealed on the implementation of language policy, the formation of the essence and content of the model under study.

Key words: semiotics, semantics, theoretical model of language policy of Ukraine, symbol-symbol, term.